

УДК 340.12

Антоніна Токарська
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС РОЗВИТКУ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ЯК СИСТЕМИ ЗНАНЬ

<http://doi.org/10.23939/law2022.36.083>

© Токарська А., 2022

У викладі матеріалу засвідчено відсутність систематизованого сучасного цілісного аналізу підходів до всієї історії функціонування філософсько-правової науки в академічних закладах освіти і науки та її критичного бачення прогалин і перспектив наукового та навчально-методологічного значення для формування світоглядних позицій майбутніх зрілих громадян України.

Окреслено тенденцію: кризові епохи можуть нівелювати дидактичні підходи до змістової ваги і ролі філософії права.

Єдина і цілісна система знань в гуманітаристиці не може бути зневаженою і такою, що повторює помилки попередників, не даючи забезпечити поступального розвитку науки.

Ключові слова: філософська наука, викладання філософії, світоглядне значення, загальносвітові тенденції, філософія права, історичні епохи.

Постановка проблеми. Зауважено, що навіть авторитарні заборони на викладання філософії взагалі чи філософії права, зокрема, ніколи не зупиняли свідомих проповідників цілісного процесу поступу науки з метою утвердження загальнозначущих цінностей буття, акумулюючи здобутки своїх попередників. Вирішення системи “вічних філософських проблем” відбувалося в контексті і галузевого світобачення – а саме філософії права. Принципово нові “зміни” на розвиток означених наук, як правило, на певних історичних етапах були політично, ідеологічно спроектовані, що привносило своєрідну анархію у філософські системи.

Людський дух покликаний еволюціонувати у самосвідомості відповідно до темпорально-просторових умов нинішньої епохи. Констатація сучасного поступу руху знань із філософії права переконує у потребі освоєння “форми науки”, долаючи кризові прояви у суспільстві, виправляючи їх. Спрямування на праксеологічність, соціокультурну обумовленість, формування критичного мислення набуло визнаного характеру. Все це підтверджує окреслені вагомі перспективи науки і відмову від “реконструювання” предмету й вчення, до чого нас зобов’язує історія і прийдешність.

Історичні “трансформації” філософії права скориговують нашу роботу щодо прогресу у названій сфері. Часто заборони на розвиток цієї науки призводили, на думку Віндельбанда, до безвихідної ситуації (через спекулятивні конструювання викладу філософського мислення).

Аналіз дослідження проблеми. Історико-філософські дослідження процесів розвитку і гальмування науки достатньо часто потрапляють у поле зору вчених. Вітчизняні праці належать В. Вовк, У. Вовкович, С. Возняку, М. Костицькому, П. Кральноку, С. Сливці, І. Гриніву, А. Дахнію, А. Баумейстеру, Н. Павлусів, М. Поповичу та ін.

Чимало імен дослідників філософії, історії філософії, філософії права спостерігаємо в зарубіжних науках: Джовані Реале Даріо Антисері, П'єр Адо, Артур Амстронг, Карл Ясперс, Цезар Водзінський, Мартін Гайдеггер та ін.

Однак історичні злами в різні епохи (аж до сучасності) ілюструють стримування на якийсь час розвиток філософської науки через її спрямованість на “вільність і свободу” та справедливість. Поки що відсутній систематизований опис усіх заборон на викладання філософських дисциплін, який дав би можливість оцінити історичні процеси і зробити висновок про те, чи був прогрес якихось “радикальних” кроків, якого очікували їхні сповідники. Несформованість світоглядних засад мислення для усвідомлених демократичних дій надзвичайно складна, і вона є безперспективною.

Виклад основного матеріалу. “Сучасний стан розвитку філософії права є логічним продовженням майже трьохсотлітнього періоду любомудрствовання на тему правди і неправди, добра і зла, справедливості й несправедливості, свободи і рабства, порядку й анархії тощо” [5, с. 17]. Такий довгий шлях науки “вічної філософії” (*philosophia perennis*) ніколи не був легким чи простим.

Самостійність існування теоретичного знання філософії права за всю історію її розвитку не завжди одержувала схвальні оцінки. Людська сутність, яка є основою буття – це “найтаємничіший об'єкт”, закорінений в “езотеричності” права (Т. де Шарлен).

Людина із прадавніх часів намагалася проникнути у навколишній світ, зміст свого ества. Перші мислителі давнього періоду розвитку пізнання Геракліт, Демокрит, Фукидид, Гіппій, Антифонт, Алкадимант, Епікур звертали увагу на правову тематику. Як і ті, хто в античній філософії представляв імена “семи мудреців” – Фалес, Солон, Піттак, Біант, Клеобул, Періандр, Хілон.

Солон спричинився до укладання юридичних законів у 594 р. до н. е. і зумів їх впровадити в життя. Так само Геракліт (520–460 р. до н. е.) проголосив ідею: за свої закони треба стояти, як за міські стіни. В античності правові погляди формувалися на основі понять: діке (справедливість), феміс (теміс) – (звичай), тіме (честь) і номос (закон). Діке було основою всього розумування, мислення.

Заборона і кінець античної філософії пов'язані із умовною датою – 529 р. н. е., коли імператор Юстиніан в Афінах заборонив викладання філософії у Платонівському університеті. Антична філософія була заборонена. Так символізований “кінець античності” [2].

Наступна віха – це період занепаду Римської імперії. Тоді практично зникла філософія. Продовжився розвиток філософії тоді, коли Європа вийшла із занепаду. Академік М. Костицький констатував: “В англосаксонських країнах (Велика Британія, неєвропейських – США, Канаді, Австралії) простежувався крен у бік позитивізму”, витіснення філософії права з юридичних наук [5]. Проте зупинити розвиток філософсько-правових знань було вже неможливо.

Предметом філософії права є право у широкому вияві, в т. ч. і природному праві. Цей підхід відрізняв філософію права від теорії права.

Прагнення до відродження філософії права завжди було пов'язане із задоволенням значення філософії як науки, повернення їй належного рангу і подолання панівного соціологічного типу мислення. Бо “Джерелом закону є не людина, а людина розуму: тому, на думку польського дослідника, цей закон є культурним твором”..., який має реальний вплив на правотворчі процеси в певній країні. Так він визначає напрям для законодавчих дій [1, с. 10].

Ряд дослідників доводить, що поняття, введене в філософсько-правову науку як сучасна назва “філософія права”, виникло у XVIII ст. завдяки Гуго Гроцію. Через те, що поняття було елементом юридичної науки, то і філософія права має належати до юриспруденції – така модель її підпорядкування існувала у дослідницьких джерелах.

Дискусійним, однак справедливим, є ім'я першовідкривача термінопоняття “філософія права” ще у XVII ст. Це іспанський філософ Франциско Суарес. 1821 року з'явилася праця Г. Гегеля “Філософія права”, яку він вважав частиною філософії, хоча вивів філософію права, як дисципліну у ранг самостійної.

Як зауважують автори “Фрагментів філософсько-правових праць” (м. Білосток, РП), в один рік (1918–1919) назва “теорія права” використовувала назву “філософія права”. Так було до 1939 року на юридичних факультетах університетів Вільнюса, Львова та Кракова, Познані, Любліна і Варшави.

Після визнання філософії права “буржуазним знанням” і заперечення “його наукового характеру”, в Європі, зокрема, у Польщі після 1950 року відбулося розмежування двох споріднених сфер наукового пізнання. Відтоді назви “філософія права” і “теорія держави і права” використовували якийсь час як синонімічні [1, с. 17].

Філософія права була відображена у певному темпорально-часовому вимірі, вона пояснювала “майбутню реальність права, а теорія права – поточну”. Було стверджено, що “Догма права чи соціологія права мають найнижчий ступінь абстракції, а філософія права – найвищий”.

На думку польського філософа права Ч. Тарногорського, філософія права одержує визнання, оскільки вона “поважає право по відношенню до системи людини”, проте в багатьох системах погляди на природу людини не підкреслюються, а мовчазно знівельовуються.

1950 року у Польщі були створені кафедри теорії держави і права. На думку згаданого вище дослідника, така зміна була спроектована із засад “єдино вірної теорії марксизму”. Теоретики держави і права, критикуючи філософію як “буржуазну науку”, аргументували це тим, що “феномен права не слід відокремлювати від держави”. Теорія закону природи вважалася ненауковою [1].

Як теоретики права, так і філософи права й досі сповідують неоднакові погляди на право. Раніше ж це було об'єктом запеклих дискусій. Філософи не відмежовувалися у колі своїх опонентських обговорень. Такими були питання існування “непозитивного” права. У дискусійне поле європейських дослідників філософських і юридичних шкіл потрапляли питання визнання/невизнання “різних законів природи”, їх сучасність/несучасність і т. ін.

Із 1970 р. Чеслав Тарногорський розпочинає закликати до потреби відродження філософії права. З'являються статті, філософські і юридичні розвідки цього автора, а також унаочнюються цими проблемами лекції автора. 1972 року Генрик Янковський долучився до заклику відродження філософії права, за ним – Гжегож Леопольд Зайдлер. Будучи теоретиком держави і права, Г. Зайдлер видав свою працю під назвою “З питань філософії права” (1978), чим активізував ідею відродження філософії права.

У часи панування соціалістичної ідеології філософії права набула швидкого “відновлення та популяризації”. У цей період у філософсько-правовій доктрині використовуються з певною метою суто філософські рефлексії, “особливо гносеологічні та антропологічні” [1, с. 18].

Після заборони займатися філософією права в Польщі із 1950 до 1989 року філософія права повертається до академічного викладання. Раніше філософія права існувала, але її читали лише на філософському факультеті Християнської академії католицької теології у Варшаві.

Чеслав Тарногорський викладав філософію права на юридичному факультеті у Білостоку під назвою “Історія великих політичних доктрин” (1986–1989). Хоча все-таки йому вдавалося видавати книжки із філософії права.

“Тривожно, – пише автор, що в деяких академічних центрах філософією права називаються подальші лекції з теорії держави і права. Це створювало багато неприємностей. У 1950–1989 рр. у Польщі було видано чимало книжок із філософії права. Їхніми авторами були викладачі Люблінського католицького університету Калиновський і Ганна Васкевич, томіст Анджей Міцельський і Гжегож Зайдлер” [1, с. 12].

Дразливим є питання про українську філософію і філософію права зокрема, якщо взяти до уваги твердження про те, що філософія з'явилася на українських теренах разом із християнством

[URL: <https://w.volynnews.com>. Перегляд 01.09.2022]. Далі за цим настає період “темних віків”, “порожнеча”. Аж у XVI ст. з’явилися “відголоски Ренесансу, полемічна література, Києво-Могилянська академія” [6].

Професор П. Кралюк називає яскраві постаті: Анахарсіс – один із семи мудреців, Біон Борисфеніт, Андрій Вишоватий, Гуго Коллонтай – один із співавторів першої європейської Конституції, Василь Довгович, Сергій Подолинський – опонент Марксові з його “класичним марксизмом”, представники Львівсько-Варшавської школи [6].

Ще одна паралель, долучена з історії філософії професором П. Кралюком як загальновідомого факту. 1848 р. у царській Росії відмінили викладання філософії як “дуже крамольної”. Ця заборона надалі сигналізувала “про кризові явища у величезній імперії: була програна Кримська війна. Лише після проведених реформ на поч. 60-х років XIX ст. філософію повернули в університети [6].

У СРСР філософія права стала складовою теорії права, не будучи наділеною статусом окремої науки. Історія 70-х років більшовицької влади в Україні – це час боротьби із “буржуазною” філософією. М. Костицький зауважив: “на довгі десятиріччя в юриспруденції запанував “соціалістичний позитивізм” [5, с. 17].

На початку 1970-х рр. в Академії суспільних наук при ЦК КПРС з’являються публікації із “філософських проблем права”. І все ж таки дослідники – відносили її до загальної теорії держави і права, а основою проголошували марксистсько-ленінську матеріалістичну діалектику. Такою була “імперативна заявка тоталітарного режиму” [5, с. 18].

Після ліквідації ідеологічного контролю за філософією права ця наука одержала свій стрімкий розвиток (В. Бачинін, Л. Петрова, В. Чефранов, В. Шкода та ін.).

Висновки. Наукова і навчальна дисципліна “філософія права”, яка бере витоки із основоположних ідей філософії, сягає у своєму розвитку античних часів. Як особливий різновид пізнавальної діяльності, філософія права від витоків скерована на аналіз об’єктивних і системних, аргументованих знань про буття і людину, єдність мікро- і макрокосму, буття і пізнання. Вона є квінтесенцією мислення і свідомості, з якими відбувається пошук істини із “вічних” питань. Прагнучи створити цілісну систему знань, філософи намагалися обґрунтувати і досягати гармонії індивідуального і соціального. Однак в різні історичні епохи така концептуальна мета наштовхувалася на перешкоди і заборони, які були пов’язані: із нерозумінням/недооцінкою філософського знання; із уведенням філософії права в науковий обіг теорії держави і права; із ідеологічними заборонами на “свободолюбіє”. У сучасній гуманітаристиці подекуди вбачаємо елементи світоглядних змін основ науки та оптимізації суспільного блоку дисциплін. Окремішність загальної теорії права і філософії права постулюють свої концептуальні підходи і задають вже усталену траєкторію дисциплінарної диференціації. Цей вектор особливо актуалізується у критичний період нашої історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фрагменти філософсько-правових праць. Переклад Чеслава Тарногорського. 3-тє вид., перероб. Білосток, 2020. 410 с.
2. Баумейстер А. Біля джерел мислення і буття. К.: Дух і Літера, 2011. 480 с.
3. Баумейстер А. Вступ до філософських студій. К., 2017. 238 с.
4. Баумейстер А. Не ходити колом. Чим небезпечна історична амнезія і як її лікувати в Україні. URL: <https://focus.ua>. [Доступ 04.09.2022].
5. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 17–21.
6. Кралюк П. Чи потрібна нам філософія? URL: <https://w.volynnews.com>. [Доступ 01.09.2022].
7. Філософія права: енциклопедія. Т. 2: Велика юридична енциклопедія: у 20-ти т. ; за заг. ред. С. І. Максимова. Харків–Київ, 2017. 1125 с.

REFERENCES

1. Fragments of philosophical and legal works. Translated by Czeslaw Tarnogorski. 3rd ed., revised. Bialystok, 2020. 410 p.
2. Baumeister A. Near the sources of thinking and being. K.: Duh i Litera, 2011. 480 p.
3. Baumeister A. Introduction to philosophical studies. K., 2017. 238 p.
4. Baumeister A. Don't go around in circles. What is the danger of historical amnesia and how to treat it in Ukraine. URL: <https://focus.ua>. [Accessed 09/04/2022].
5. Kostytskyi M. V. Philosophy of law as a science and educational discipline. *Problems of the philosophy of law*. 2003. Vol. 1. P. 17–21.
6. Kralyuk P. Do we need philosophy? URL: <https://w.volynnews.com>. [Access 09/01/2022].
7. Philosophy of law: an encyclopedia. Vol. 2: Big legal encyclopedia: in 20 volumes ; in general ed. S. I. Maksimova. Kharkiv–Kyiv, 2017. 1125 p.

Дата надходження: 25.10.2022 р.

Antonina Tokarska

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,

Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education

antonina.s.tokarska@lpnu.ua

A RETROSPECTIVE VIEW ON THE HISTORICAL PROCESS OF DEVELOPMENT PHILOSOPHIES OF LAW AS KNOWLEDGE SYSTEMS

In exposition of material absence of the systematized modern integral analysis of going is validated near all history of functioning of philosophical-legal science in academic establishments of education and science and her critical vision of blanks and prospects of scientific and educational-methodological value for forming of worldview positions of future mature citizens of Ukraine.

A tendency is outlined: crisis epochscan level the didactics going near semanticweight and role of philosophy of right.

The single and integral system of knowledge in humanitarj can not be contemptible and such that repeats the errors of predecessors, not giving to provide forward development of science.

Key words: philosophical science, teaching philosophy, worldview significance, global trends, philosophy of law, historical eras.